אין דבר שפוגע במוסר יותר מהאידיאליזם

סמי גרונמן, הידוע כמי שחיבר את המחזה "שלמה המלך ושלמי הסנדלר" שתורגם לימים ועובד על־ידי נתן אלתרמן למחזמר מצליח, היה גם, ואולי יותר מכל, משפטן מבריק שעמד שנים רבות בראש בית הדין הגבוה של ההסתדרות הציונית ולקראת סוף ימיו השיל מעליו את גינוני ההומור האופייניים לו והתריע כי "לאחר נפילתו של היטלר צמחו רעיונותיו הפשיסטיים־הפנאטיים בכל מקום, ואף בארץ היהודים"

יאן קינה

"בחור בעל חסד אלוהי שכותב דבר כזה. מעטים הם הדברים כה יקרי־ערך שהח־זקתי בידי", כתב אלברט איינשטיין על הרומן "תוהו ובוהו" של סמי גרונמן ב–1920, והוסיף באירוניה, "אם בבוקר אחד ימצאו אותי מתפוצץ במיטתי, הרי זה מהצחוק בק־ריאה הלילית. אינני יכול להעלות על דעתי מוות יפה מזה. מחברו זכה לקורא אוהב באמת, השב אל ספרו שוב ושוב. בעיני, הספר הזה ניצב הרחק מעל כל מגמה חיצונית שנראית כאילו הולידה אותו".

אותה מגמה חיצונית מתבררת בעיקר בסוף הספר, המתאר את מסעם של זוג יהודים ממזרח־אירופה, יוסל וחנה, שמפגשם הראשון נרקם מתוך התלהבות משותפת מ"פאוסט" של גתה. השניים יוצאים מהגטו הליטאי ועוברים לברלין, ודרך הרפתקאותיהם מצייר גרונמן דיוקן סאטירי של זרמים יהודיים מו־דרניים שונים, פנורמה משעשעת ורבגונית מהאורתודוקסיה "המאובנת" (בלשונו) ועד יהודי עוגב החוגגים שבת דווקא ביום ראשון, הרי אין על מנהג המקום. בברלין פוגשים יוסל וחנה קרובים שכבר הפכו את "מנהג המקום" למולדת רוחנית חדשה, אולם המפגש המחודש עם יהדות מזרח־אירופה באמצעות בני הזוג מאלץ אותם להישיר מבט אל עבר עולם שח־שבו שהותירו מאחור. בסופו של דבר נוסעים יוסל וחנה ברכבת לבזל לקונגרס הציוני הח־מישי ואילו המשפחה הגרמנית נותרת מאחור.

"תוהו ובוהו" נהפך לרב־מכר ברפובליקת ויימאר בזכות שפע ההומור האירוני והפר־קים המחודדים שכל אחד מהם עומד כסיפור בזכות עצמו. המתרגמת האנגלית של הספר, פאני מילבאור, הדגישה כי הוא מתאים כמעט במובהק לסדרת נטפליקס. תרגומה ראה אור ב–2016, כמעט תשעים שנה אחרי שמשה גו־טסמן החל לתרגם את "תוהו ובוהו" לעברית ופירסם אותו בהמשכים בעיתון "הבוקר" בתל אביב ב–1938, אלא שלפני שהספיק להשלים את מלאכתו הוא טבע בים, ויש להניח שידע גם לקרוא "!Hilfe" בעברית (כדרכה של הב־דיחה הישנה על הי"קים). כך יצא שרומן מב־ריק זה, שנכתב בהשראת חוויותיו של גרונמן כחייל גרמני בחזית המזרחית במלחמת העו־לם הראשונה, כמעט אינו מוכר לקורא העברי עד היום, וחבל, שהרי הוא זוכה למקום של כבוד במועדון הרומנים בעלי משפטי הפ־תיחה הבלתי־נשכחים, "ברל ויינשטיין שוב פעם הטביל את עצמו לנצרות, והפעם – בה־צלחה מיוחדת".

כמו הרומן "תוהו ובוהו" גם מחברו "נשכח", כפי שכתב כאן לא מכבר ובצ־דק אליקים רובינשטיין ("תרבות וספרות", 26.8), אך כדאי גם לשאול למה. בשנים האח־רונות חולץ שמו של גרונמן מתוך צלו של נתן אלתרמן, שתירגם להפליא את "שלמה המלך ושלמי הסנדלר". בין השאר גם בזכות חוקר הספרות דן לאור ("מי חיבר את המחז־מר 'שלמה המלך ושלמי הסנדלר'", "תרבות וספרות", 3.10.2022) אין צורך לחזור ולהז־כיר את הצלחתו יוצאת הדופן של המחזה מאז עלה בתיאטרון "אהל" ב–1942, לא רק כמחזה המוצג ביותר על במה עברית אלא גם כראשון מחזות הזמר העבריים. אך גרונמן לא חיבר רק את "שלמה המלך ושלמי הסנדלר".

מכלול כתביו הסאטיריים, מחזות, פרו־דיות, סיפורים ושלושה ספרים נוספים, לרוב לא תורגמו לעברית אף שהיו מוצלחים ועדיין מהנים לקריאה גם כיום (כגון "יעקב וכרי־סטיאן", קומדיית טעויות בין נאצי ליהודי שהקדימה את "הדיקטטור הגדול" של צ'רלי צ'פלין, סאטירה על תורת הגזע שהועלתה לראשונה בתיאטרון "המטאטא" ב–1936). אבל הייתי רוצה להדגיש כאן צד "נשכח" אחר, אולי אף חשוב יותר, לזכרו המבורך של גרונמן, תפקידו כמצפונה החוקתי של הת־נועה הציונית.

כאב בית הדין של הקונגרס הציוני מילא גרונמן את תפקידו כ"מצפון הקונסטיטוציוני של התנועה הציונית". במשך כ–35 שנה (1911–1946) שימש מנוע מרכזי בקידום הדמוקרטיזציה של התנועה הציונית.

ב–1945, כשמלאו לו שבעים, ראה אור ספרו "זיכרונות של יֶקֶה" (שגרונמן ביקש לכנות דווקא "זיכרונות של אופטימיסט" אך מתרגמו דב סדן התעלם מבקשתו). באותה שנה מילאו מכתבי ברכה של אנשי רוח, פו־ליטיקאים ובני תרבות את עיתוני הארץ. בי־ניהם היה גם אהרן בָּרט, מי שירש את גרונמן בתפקיד אב בית הדין הציוני ב–1946, שהד־גיש את תרומתו הגדולה של גרונמן לביסוסה של הרשות השופטת בתנועה הציונית: "דבר אחד אבקש לומר, משום שאולי איש לא ראה זאת מקרוב כמוני: זו הזכות האלמותית שזכה לה גרונמן בתחום התודעה לזכויות ולצדק בארגונים הציוניים. הוא היה זה שבפועל ייסד את מוסדות המשפט שלנו – בית הדין הקונגרסי ובית הדין של הכבוד – והוא גם זה שהבין להוציאם ממערבולת הפוליטיקה המ־פלגתית ולהעניק להם את המוניטין הבלתי־מעורער של צדק אובייקטיבי".

כמו יתר הברכות והאזכורים שזכה להם גרונמן גם דבריו של ברט מדגישים את ההומור האופייני לו. כך כתב: "במלאות לו שבעים שנה נאמר עליו הרבה, ובוודאי גם בהזדמנות משמחת וחדשה זו ייכתבו עליו דברים נכונים וגם דברים בלתי־נכונים. יע־מדו על שנינותו, על עליצותו, על ציונותו ועל ציניותו, ועל אותה עמדה אידיאליסטית עמוקה המסתתרת מאחוריהם כלפי השא־לות החשובות של היהדות והאנושות". במ־לים אחרות, ההומור של גרונמן לא נועד רק לשפר את האווירה או לשעשע את הנוכחים אלא שימש כלי ביקורתי רציני.

לא בכדי הציע אותו תיאודור הרצל עצמו לתפקיד העורך הראשי של כתב העת הסאטירי "השלומיאל" שנוסד כדי לרכך את השפעתם של האידיאליזם הלאומני באמצ־עות האמביוולנטיות של הצחוק. גרונמן סירב למינוי, אולי משום שלא רצה לשמש ליצן חצרו של "האוטוקרט" הרצל (שלא האמין ביכולת הדמוקרטית של היהודים, "ברגע שישיגו עצמאות יהפכו להיות יהירים מדי"). ואף־על־פי־כן פירסם גרונמן באותו כתב־עת שפע של טקסטים סאטיריים, ביניהם גלריה של פרודיות על נכבדי הציונות והיהדות ועל פרוטוקולי הקונגרס.

עצם העובדה שהרצל הציע אותו לתפ־קיד העורך מלמדת מדוע נבחר גרונמן לכהן כשופט הראשי של המשפט הציוני. הרצל רחש בו אמון קודם־כל מפני שייצג אותו כעורך דין במחלוקתו עם דייוויס טריטש, איש הציונות המעשית שהתקיף בשעתו את הרצל אישית והאשים אותו בכישלון המשא ומתן עם הבריטים על התיישבות יהודית בקפריסין ובחצי האי סיני. גרונמן ייצג גם את אחד העם במשפט הדיבה נגד הרוזן פון רבנטלוב, שטען שאחד העם הוא אחד מ"זקני ציון" מאותו מסמך אנטישמי מזויף הקרוי "הפרוטוקולים של זקני ציון". אך הרצל בחר בו בעיקר בשל שנינותו וכישרונו לחלק את "האי־שביעות רצון הכללית" באופן שווה בין הצירים, כפי שהגדיר את תפקידו כאב בית הדין. בכך הפגין את כישרונו הנדיר לביקורת עצמית והומור אירוני במרחב הפוליטי.

גרונמן אף פירסם ב–1946 תיאוריה מקו־רית על "ההומור והבדיחה של היהודי". כך כתב, "היהודי הוא אופטימיסט חסר־תקנה. גם במקרה הרע ביותר, יקרה אשר יקרה, אומר הוא: 'גם זו לטובה'. הוא בעל השקפה שבגרמנית היו קוראים לה 'wenn schon' כלומר: 'מילא'. כדי להגן על השקפתו זו משתמש הוא בנשק הבדיחה. אך לעולם לא ייעדר בהומור שלו ובבדיחותו הרקע הטרגי".

אולם לקראת הקמת המדינה ב–1948 נעלמו ההומור והאירוניה האופייניות לו. למשל, בנאומו האחרון מול הקונגרס הציוני ב–1946 הוא ביקר בצורה רצינית ויבשה מה שהגדיר כחוסר־הבנה של דמוקרטיה במוסדות הציוניים, כולל זיופי בחירות, חוסר מעצו־ריהם ופנאטיות מפלגתית ואף טרור. הוא ציין כי "האמירה [המקיאבליסטית] 'המטרה מק־דשת את האמצעים'... איננה ממקור יהודי, מנטליות זו ודאי שלא צמחה על אדמה יהודית. אני חוזר על המשפט, שנשמע פר־דוקסלי ושכבר השתמשתי בו פעמים אחדות מעל בימה זו: אין דבר שפוגע במוסר יותר מהאידיאליזם".

ביקורת זו לא כוונה רק פנימה וגרונמן לא הסתפק באזהרות ממה שזיהה כפשיזם יהודי. חתימתו היא שהביאה להוצאת הרביזיוניסטים מהתנועה הציונית ב–1932, וכששבו והתק־בלו מחדש, בקונסטלציה פוליטית אחרת, ב–1946 ביקש גרונמן להשמיע בקונגרס את קול מצפונו הציוני ברצינות חסרת־אירוניה, בניגוד לדרך הצגתו המוכרת. אך לבסוף הח־ליט אחרת, ובהשוואה בין הטיוטה הגרמנית לנאום והטקסט שמופיע בפרוטוקול העברי של הקונגרס מתברר שיחד עם ההומור נע־למה גם אותה פיסקה ביקורתית המופיעה רק בטיוטה הגרמנית. האם צינזר את עצמו? ואם כן, מדוע? התשובה אינה ידועה.

מה שברור הוא שגרונמן שב ותיקן את הדברים במאמר שראה אור רק אחרי מותו, ב–1953, בעיתון היקים Mitteilungsblatt שנשא את הכותרת "Zu meiner Entlastung" ("לזכותי" או "להגנתי") ובו חזרה ביקורתו המודחקת. בעיקר בו־לטת הפיסקה שבה נסדקת ההתלהבות האידיאליסטית שהתבטאה ב"זיכרונות של יקה", שם תיאר את ארץ ישראל כ"תיבת נח" שתציל את שרידי תרבות האנושות מה־מבול הנאצי המאיים על העולם. הפעם ניסח את הדברים אחרת:

"החוויה העתיקה של ההיסטוריה חוזרת ונשנית, הלך הרוח של המנוצח חודר בסופו של דבר לרוחו של המנצח... ולאחר נפילת היטלר צמחו רעיונותיו הפשיסטיים־הפנא־טיים בכל מקום, ואף בארץ היהודים. יהודי ישראל מאמצים את עקרונותיו ומקבלים על עצמם את כל אותן דעות קדומות קצרות־הראות שבגינן סבלו זמן כה רב, חוסר־סובל־נות, שוביניזם וכדומה, ואף אימצו לעצמם את הסיסמה הברברית של 'אשמה קולקטיבית' שבמשך אלפי שנים יושמה עליהם עצמם.

וכך קורה שלוחם ותיק ברעיון הציונות הלאומית מתקשה לא פעם שלא להתייאש ונזקק לכל האופטימיות היהודית שלו כדי להבהיר לעצמו שמדובר אך ורק בתקופת מעבר... שכן היהודים מחקים עתה את הפ־רקטיקות המגונות של העמים שבתוכם חיו זמן כה רב, אולם האידיאלים שבהם דבקו היהודים בתקופת השעבוד ושעליהם לחמו תמיד גם תחת דגל זר הם שיתגברו בקר־בם. חירות המחשבה והדיבור, חירות התנועה במובנה הרחב ביותר, יתממשו, אם יש מקום בעולם שבו יתממשו, דווקא בישראל, אם לא בדור הזה אזי בדור מאוחר יותר, שישתחרר מהסיגים של הגלות".

לא במקרה ביקש גרונמן לתקן את הצנזו־רה העצמית שהטיל על עצמו כשעוד כיהן כאב בית הדין של הקונגרס הציוני. באותה שנה, שנת הקמת מדינת ישראל, אימצה עצרת האו"ם את ההכרזה לכל באי־עולם בדבר זכויות האדם שקבעה בין השאר את חירות המחשבה והביטוי ואת חופש התנועה בין מדינות. גרונמן, שאהב לראות במסורת היהודית מקור ומגן של התרבות האנושית כולה, האמין שמדינת היהודים קמה כדי לממש את זכויות האדם, ולא רק בעבור יהודים. בעיניו היחס שבין זכויות האדם לחזון הלאומי היה מקביל ליחס שבין יהדות לציונות, ככל שמדינה יהודית תכבד את זכויות האדם האוניברסליות תישמר בה גם רוחה. אך ברגע שהיא מפרה בפועל את זכויות האדם היא הופ־כת לבדיחה גרועה המסלפת את ההומור היהודי וחותרת תחת עקרונות קיומה.

בהתאם לתפישתו זו ניסח גרונמן טיוטה לפיתרון שתי מדינות שהתבססה על חופש התנועה ועל זכות השיבה של הפלסטינים שגו־רשו מארצם ב–1948. טיוטה זו, הקרובה בר־עיונותיה להצעתו של פולקה ברנדוט באותה שנה, הוגשה למשה שרת באמצעות אהרן ברט ופנחס רוזן (לשעבר פליקס רוזנבליט, שותף מרכזי בהצעת הרכב השופטים הראשון של בית המשפט העליון), אלא שניסיונו של גרונ־מן לפעול כדיפלומט כשל והדגיש את עמדתו האופטימיסטית למדי אל מול הריאל־פוליטיק הציונית. באופן ספציפי, מול סירובו של משה שרת להכיר בזכות השיבה.

במלים אחרות, גרונמן, שנולד בפו־רים לפני 150 שנה, לא רק שאב את ההומור המיוחד לו מחג זה אלא גם גיבש דרכו עמד־תו ביקורתית כלפי המסורת היהודית, ללמוד ממנה אך לא לציית לה בעיניים עצומות. כפי שהתריע מפני "הסיסמה הברברית של 'אשמה קולקטיבית'" כך התריע גם מפני תיאורי ענישה במגילת אסתר. הרי כבר ב–1936 עלו קולות לרפורמה במנהגי החג. כך למשל חברו הקרוב של גרונמן שלום בן־חורין, ממייסדי התנועה הרפורמית בארץ, פירסם ביקורת על מגילת אסתר כספר פולמוסי־תיאולוגי וקרא לבטל את חג הפורים בשל מגמתו הברברית המקבלת לתוכה ואף מצדיקה ממד של הסתה לרצח המונים. הפילוסוף הוגו ברגמן, הרקטור הראשון של האוניברסיטה העברית, הוסיף לספר מבוא תומך ובו כתב, "רק מתוך הש־קיעה העמוקה של עמנו ומהחוק הפסיכולוגי של הקומפנסציה ניתן להבין את פורים". אבל זה כבר סיפור אחר. או אולי לא.

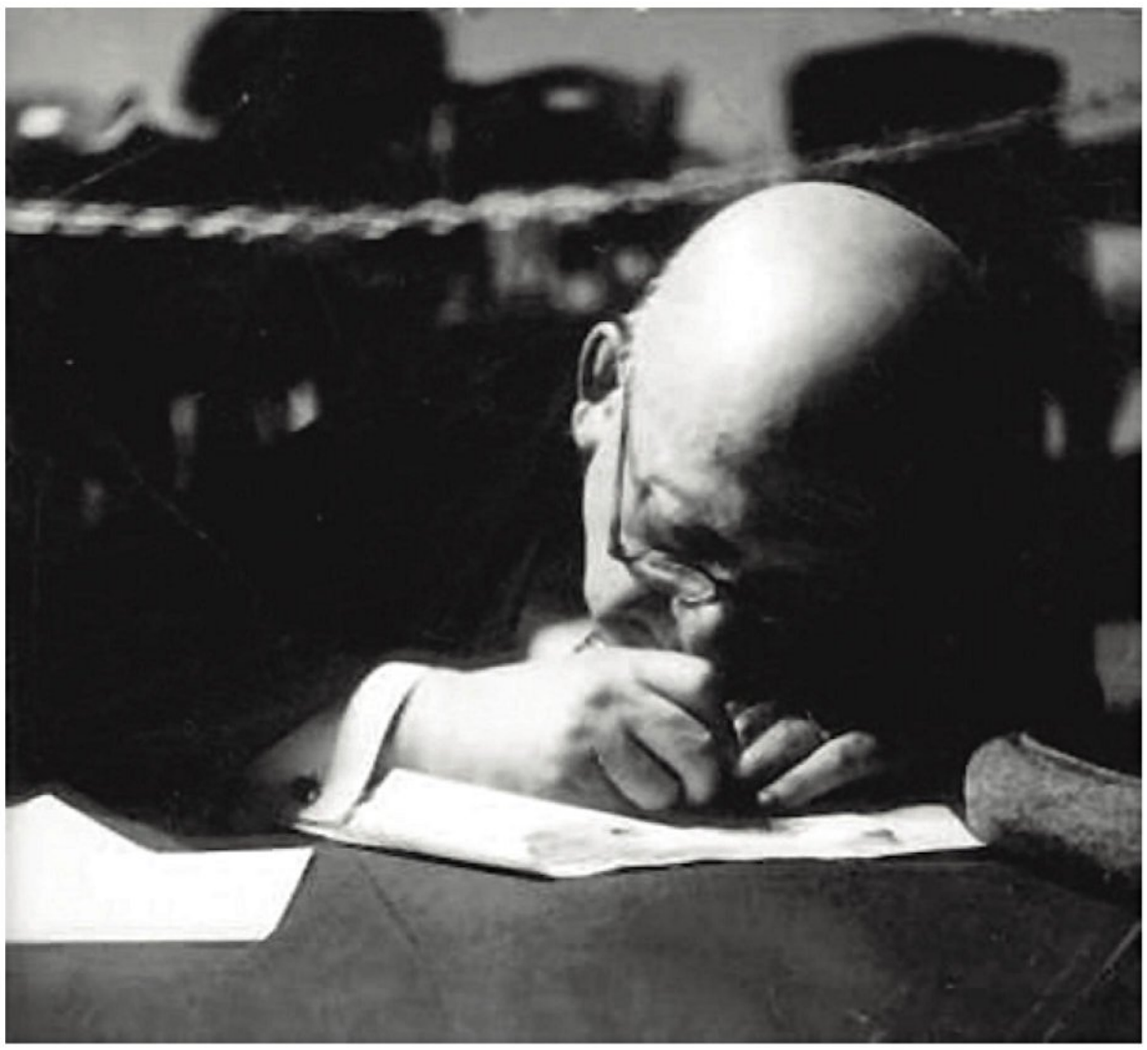

סמי גרונמן צילום: Schlehmiehl

יפעת מידע תקשורתי
הירקון 3 בני ברק, מגדלי LYFE בניין B טל. 03-5635050 פקס. 03-5615166 www.ifat.com